

Muhammed, Karl den store och Rurik.

Sammanställningen Muhammed och Karl den store är inte ny utan välbekant för alla, som arbeta på den allmänna medeltidsforskningens fält. Den anknyter till en under de senaste årtiondena aktuell debatt om sambandet mellan och innebörden av de händelser och nydaningar under äldre medeltid, som tillskrivas Muhammed och Karl den store eller annars äro förknippade med deras namn. De, som i första rummet ha fört denna debatt, äro epokens två främsta utforskare i modärn tid, österrikaren Alfons Dopsch och belgaren Henri Pirenne.

Denna uppsats bygger på och återger delvis oförändrat manuskriptet till den föreläsning »Frankerriket, kalifatet och det stora Svitiod», varmed jag den 11 februari 1939 tillträdde en professur i historia vid Lunds Universitet. Att framställningen sålunda inte egentligen avsetts för en krets av historiska fackmän lyser igenom på flera ställen. Men jag har utvidgat mitt föreläsningssmanuskript med vissa källdiskussioner och sökt så vitt möjligt framhäva mina argumenteringar. Jag har ansett det lämpligt att också tillfoga några noter. Det har dock ingalunda varit min mening att meddela en vetenskapligt dokumenterad framställning av min uppfattning; en sådan kan över huvud inte rymmas inom en tidskriftsuppsats utan fordrar en bredare ram. I själva verket utgör min installationsföreläsning och alltså även denna uppsats en sammanfattning av vissa partier ur några sedan hösten 1937 i maskinskrivna manuskript föreliggande utförliga arbeten. De behandla dels samma problem som här, dels ett antal därmed sammanhängande frågor — bl. a. även rörande skedet efter det, som här skildras — samt rymma dessutom en materialsamling, som för min uppfattning varit av utslagsgivande betydelse: en förteckning över öst-, mellan- och nordeuropeiska skattfynd från tiden 800—1100. Arbetena äro i sitt nuvarande skick närmast tryckfärdiga, men yttre omständigheter krävde deras färdigställande till bestämd tidpunkt, och därför kunde vissa kompletterande uppgifter, främst rörande en del öst- och mellan-europeiska skattfynd, inte hinna införskaffas. Av Humanistiska Fonden erhöles

Dopsch och Pirenne bedöma på samma sätt övergången mellan antiken och medeltiden. Det västromerska rikets undergång innebar enligt dem inte, att en gammal värld gick i graven, den germanska folkvandringen var inte upptakten till något helt nytt. Då germanerna trängde in i Romarriket och där övertogo den politiska makten, hade detta inte till följd någon omdaning av förhållandena, varken ekonomiskt, socialt, politiskt eller kulturellt. Samhället, näringslivet och den andliga odlingen voro i färd med att omdanas under senantiken, processen fortsatte under och efter folkvandringen. Både Dopsch och Pirenne hävda, att likheterna mellan senantiken och merovingertiden voro mycket betydande, olikheterna dem emellan vida mindre. Alldeles särskilt understryker Pirenne, att Medelhavsvärlden under merovingisk tid förblev en kulturell och ekonomisk enhet. Runt Medelhavet härskade ännu överallt samma religion och gjorde sig samma kulturella strömningar gällande. Över Medelhavet drevs under merovingertiden alltjämt en livlig handel mellan de talrika kuststäderna i främre Orienten och Västeuropa.

Men om Dopsch och Pirenne i allt väsentligt äro ense, då det gäller merovingertiden, stå de i desto skarpare motsatsställning till varandra, när det är fråga om det karolingiska skedet.

Enligt Dopsch vilade karolingertidens samhälle och näringsliv på samma grundvalar som merovingertidens. Det finnes ingen klyfta, ingen väsensolikhet mellan de två skedena. Bestämt avvisar Dopsch uppfattningen att de agrara näringarna under karolingisk tid hade eller uppnådde en allt dominerande betydelse. Alldeles särskilt förnekar han, att den s. k. slutna gårdshushållningens system präglade periodens ekonomiska liv. De olika gårdarna producerade visst inte i största möjliga utsträckning blott för de egna behovens

jag våren 1939 ett anslag bl. a. till en resa för att inhämta dessa uppgifter. Det nuvarande världsläget tvingar mig att på obestämd tid uppskjuta den samma. Det kan under dessa omständigheter inte anses alltför olämpligt att publicera vissa huvudresultat av undersökningarna tidigare än själva undersökningarna.

täckande; inte heller reducerades handels- och köpstadsnäringarnas betydelse till ett minimum. Handeln var under karolingisk tid tvärtom livlig, den befann sig i uppgång.

Rörande dessa frågor framför Pirenne på punkt efter punkt helt andra meningar, fullkomliga antiteser till de åsikter, som hysas av Dopsch. Merovingertiden var antikens fortsättning, karolingertiden medeltidens begynnelse. Då skedde övergången från föregående epokers merkantila näringsliv till högmedeltidens rent eller i huvudsak agrara ekonomi. Inom det frankiska riket tynade handeln, den internationella köpenskapen tog — med vissa undantag — slut. Orsakerna därtill lågo ytterst — menar Pirenne — i den omdaning, som Eurasiens karta undergick på 600- och 700-talen. När araberna under dessa århundraden erövrade Medelhavets östra och södra kuster, sprängde de den dittills bestående enhetliga kulturvärlden. Därefter knöt inte Medelhavet som förr samman delar av en och samma odlingsvärld, det skilde i stället från varandra två främmande och fientliga kultursfärer, den arabisk-muhammedanska och den europeisk-kristna. Förbindelserna mellan dessa kultursfärer voro få. Medelhavet befors inte längre som förr av fredliga köpmannaskipp, herrar där voro de arabiska saracenernas sjörövarflottor. Karolingerna drogo konsekvensen av världens förändrade geopolitiska struktur och flyttade centrum för sitt välde från Medelhavets kust upp till trakten av Rhens mynning i Nordsjön. Karl den stores pfalz i Aachen blev ett nytt politiskt och kulturellt centrum. Karolingerrikets expansion var riktad mot öster och norr, dess ekonomiska liv var agrart, dess kultur var rent germansk. Att ha grundlagt detta nya välde är enligt Pirenne Karl den stores världshistoriska betydelse. Men förutsättningarna för denna hans nydaning skapades genom Medelhavsvärldens sprängning, alltså genom den utveckling, som begynte med Muhammed. Så kan Pirenne tillspetsa sin uppfattning i en slående paradox: utan Muhammed ingen Charlemagne¹.

¹ Se till ovanstående främst A. Dopsch: Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl

Dopsch och Pirenes skrifter ställa i klar belysning problemlägets vansklighet och meningsmotsättningarnas styrka. De två historikerna tillhöra båda sin vetenskaps främsta, bägge ha särskilt ägnat sig åt den äldre medeltidens studium. Men t. o. m. med avseende på själva huvudfrågan hävda de uppfattningar, som ligga så långt från varandra som öster ligger från väster.

Att det kan vara på detta sätt beror naturligtvis på källmaterialet. Historikern har för den äldre medeltidens del inga källor, som möjliggöra en jämförelse på statistisk grund. De spridda iakttagelser, som man kan göra om handel, handelsvaror och ekonomiska tillstånd i krönikor, legender, förordningar m. m., kunna tolkas både i den ena och i den andra riktningen. Om man på det ena hållet konstaterar, att bruket av papyrer under 700-talet upphörde i Västeuropa och däri ser ett tecken till att förbindelserna med Orienten avtogo, kan motparten svara: det minskade bruket av papyrer visar bara ändrade kanslivanor i frankerriket, det konservativa påvliga kansliet hade tillräckligt med papyrer in i 1000-talet. Och låter den ena sidan karolingertidens många marknader och mässor vara vittnesbörd om en florerande och tillväxande handel, kan den andra sidan låta dem vara tecken på att den normala handeln, bedriven av yrkesköpmän, förfallit. Företeelse efter företeelse, källa efter källa kan tolkas på olika, varandra motsatta vis.

Men det finnes två fakta inom den äldre medeltidens

den grossen 1—2, 1920—23, Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit 1—2, 1912—13, Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte, 1930; H. Pirene: Mahomet et Charlemagne, Revue belge de philologie et d'histoire 1, 1922, Un contraste économique: Mérovingiens et Carolingiens, Revue belge de philologie et d'histoire 2, 1923, Le commerce du papyrus dans la Gaule mérovingienne, Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles-lettres 1928, Histoire de l'Europe des invasions au XVIe siècle, 1936, Economic and social history of medieval Europe, 1936, Mahomet et Charlemagne, 1937. Jmfr. E. Patzelt: Die fränkische Kultur und der Islam, Veröffentlichungen des Seminars für Wirtschafts- und Kulturgeschichte an der Universität Wien 4, 1932.

merkantila historia, som äro allmänt kända och erkända. De behöva inte dokumenteras, de äro så välbekanta, att det nog ser banalt ut att nämna dem.

Det ena av dem är: vare sig handeln mellan Västeuropa och den arabiska världen avstannade eller inte under karolingisk tid, så blomstrade handel, köpenskap och stadsnäringar då som aldrig förr inom kalifatet.

Det andra är: vare sig handeln under detta skede fick ökad eller minskad betydelse inom Västeuropa fingo de urgamla förbindelserna mellan detta område samt Norden och Östersjöländerna väsentligt ökad betydelse, alldeles särskilt under äldre karolingisk tid.

Men dessa två allmänt erkända fakta behöva bara sammanställas för att huvudproblemet åter skall framträda. Och man frågar: voro de livligare frankisk-nordiska förbindelserna en följd av att de österländsk-frankiska förbindelserna avtynade? Eller var handelns uppsving i kalifatet och på Nordsjön betingat av samma faktorer?

Det är i denna situation nödvändigt att söka efter ett material, vilket så direkt som möjligt tillåter en jämförelse mellan olika tider och olika kultursfärer.

Det lär inte finnas mer än ett område, där materialet verkligen kan utgöra grunden för en direkt jämförelse av ekonomiska förhållanden från tidsavsnitt till tidsavsnitt, från land till land. Detta område är penningväsendet. Till dess historia är källmaterialet flödande rikt, tusentals mynt och myntfynd. Mynten löpa i obruten följd från början till slutet av hela det dunkla skedet, de äro daterbara till årtal, årtionden eller andra korta tidsavsnitt. De härröra från alla delar av de dåtida kultursfärerna; myntens tillverkningsland kan alltid, deras präglingsort oftast bestämmas. Det numismatiska materialet bör vara ägnat att ge svar på frågan om handelns utveckling under karolingertiden, om svar på denna fråga över huvud står att vinna.

I debatterna om handelsförbindelser under äldre tid bruka myntfynd spela en betydande roll. Fynd av romerska

och bysantinska mynt i Germanien och Indien från vår tideräkningens sex första århundraden, av arabiska och västerländska mynt i norra och östra Europa från tiden 800—1100, av böhmiska mynt i Ryssland under senare skeden av medeltiden, av portugisiska och holländska mynt i Indien under nyare tid bära vittnesbörd om viktiga förbindelser och väsentliga förändringar i världshandeln. Den tanken ligger nära till hands att en granskning av den karolingiska tidens skattfynd skulle tämligen direkt kunna visa, om de frankisk-arabiska förbindelserna voro livliga eller ej och om köpskapen inom frankerriket avtog eller tillväxte. Man tycker, att livliga förbindelser mellan orient och västerland skulle ha gett upphov till talrika arabiska myntfynd i Västeuropa eller västerländska myntfynd inom kalifatet; frånvaron av sådana myntfynd borde vara ett tecken på att några livligare förbindelser inte existerat mellan de två kultursfärerna. På samma sätt tycker man, att det skulle vara möjligt att fastställa huvudlinjen i köpskapens utveckling i Västeuropa genom en undersökning av de där påträffade skatternas sammansättning och de i dem ingående myntens spridningsområden: om dessa visa tendens att krympa samman, d. v. s. om i skattfynden mynt från fjärrbelägna orter bli sällsyntare, medan de nära fyndorterna liggande myntstäderna allt mer dominera skatterna, borde det vara ett tecken på minskad handel; om motsatta företeelser göra sig gällande i fynden, skulle det kunna anses indicera en utveckling i rakt motsatt riktning.

Notiser om västeuropeiska myntfynd i orienten under detta skede föreligga ej. Däremot saknas inte uppgifter om fynd av arabiska mynt i västerlandet. Men de äro inte så talrika, att de kunna anses bestyrka några livligare förbindelser mellan de två kultursfärerna. Snarare äro de så fåtaliga, att om man bara hade dem att hålla sig till, skulle man tvingas tro, att samfärdseln över Medelhavet fört ett ytterst tynande liv¹.

¹ Kufiska myntfynd i västra Europa förtecknas eller omtalas av A. Markov: *Topografija kladov vostočnych monet*, 1910; P. C. J. A. Boeles: *Les*

En granskning av spridningsområdena för mynten i de frankiska skatterna visar, att dessa under merovingertiden voro stora: mynten härröra från de mest skilda delar av frankerriket. I karolingiska skatter ha mynten däremot ofta ett begränsat spridningsområde: i vissa fall härröra samtliga mynt i en skatt från en enda, i närheten belägen myntstad. Dock gäller detta inte fynd från Karl den stores och Ludvig den frommes regeringar utan först skatter, som nedlagts vid tiden omkring och efter 800-talets mitt. Men själva utvecklingens huvudlinje, som är spridningsområdenas krympning, skulle i enlighet med det, som ovan sagts, tyda på handelns avtynande; uttalanden i denna riktning ha inom forskningen inte heller saknats¹.

Detta sätt att betrakta myntfynden är dock alltför

trouvailles de monnaies carolingiennes dans les Pays-Bas, 1915; Bulletin des Musées royaux des arts décoratifs et industriels à Bruxelles 10, 1911; A. E. Cahn: Versteigerungs-Katalog no. 49, Sammlung eines rheinischen Gelehrten, 1922; C. M. Fraehn: Erklärung der im J. 1830 bei Steckborn im Thurgau ausgegrabenen Münzen, Bulletin scientifique, publié par l'académie impériale des sciences de Saint-Petersbourg 2; 1837; F. Jecklin: Der langobardisch-karolingische Münzfund bei Ilanz, Mitteilungen der bayerischen numismatischen Gesellschaft 25, 1906—07; H. Christmas: Discovery of anglo-saxon coins at White Horse, near Croydon, Numismatic Chronicle N. S. 2, 1862; J. Kenyon: Discovery of ancient coins and other treasure near Preston, Numismatic Chronicle 3, 1840; E. Hawkins: An account of coins and treasure found in Cuerdale, Numismatic Chronicle 5, 1842; W. S. W. Vaux: An account of a find of coins in the parish of Goldborough, Numismatic Chronicle N. S. 1, 1861; A. Smith: On anglo-saxon coins found in Ireland, Numismatic Chronicle N. S. 3, 1863; J. Evans: A new saxon mint, Wearbyrig, Numismatic Chronicle 3 S. 13, 1893; S. Grieg: Vikingatidens skattefund, Universitetets oldsaksamlings skrifter, 2, 1929.

¹ Angående skattfynden av merovingiska och karolingiska mynt se främst A. Luschin von Ebengreuth: Der Denar der Lex Salica, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 163, 1909; M. Prou: Les monnaies mérovingiennes, Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale, 1892; M. Prou: Les monnaies carolingiennes, Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale, 1896; E. Gariel: Les monnaies royales de France sous la race carolingienne, 1885. Jmfr F. Vercauteren: L'interprétation économique d'une trouvaille de monnaies carolingiennes faite près d'Amiens, Revue belge de philologie et d'histoire 13, 1934.

enkelt. De arabiska myntens fåtalighet i Västeuropa och minskningen av myntens spridningsområden i karolingiska skattfynd kunna inte utan vidare belysa handelsförhållandena. Företeelserna måste först och främst ses mot bakgrunden av rådande penningssystem. Inom det karolingiska riket tillämpades redan från början vissa principer, som voro grundläggande för det penningväsende, som bestod under högmedeltiden och som kallas det feodala. En huvudregel däriin var, att myntad ädelmetall var vida mer värd än omyntad; en annan huvudprincip, som här är av större intresse, innebär att mynt ägde giltighet endast inom ett begränsat område och att innanför detta endast ett enda slags mynt voro gångbara. Inom frankerriket var penningväsendet på detta sätt nationellt slutet redan under merovingisk tid, säkert från karolingertidens början: endast inhemska mynt fingo brukas vid handel inom riket. Sedermera inskränktes myntens giltighetsområden. Fr. o. m. 800-talets mitt ägde de endast territoriell giltighet. Detta innebär, att utländska mynt alls inte tolererades inom frankerriket; de måste växlas till frankiska, d. v. s. det i dem ingående silvret måste ompräglas i frankiska denarer. Sedan mynten blivit blott territoriellt giltiga, måste på enahanda sätt denarerna från ett myntområde omväxlas, ompräglas vid övergången till ett annat. Dessa regler uppehölls med stor skärpa, såsom bl. a. framgår av vissa fynd kring Loire. Strax söder om denna flod gick under 800-talets senare del gränsen för ett myntområde, som i norr nådde upp till Kanalen. Just kring Loire, söder och norr därom, ha åtskilliga skatter från denna tid hittats. I dem ingå mynt från hela norra Frankrike men inga från de betydligt närmare myntorter söder om Loire, som voro belägna utanför myntområdets gränser¹.

¹ Om det feodala penningväsendet, dess innebörd och uppkomst finnes icke någon uttömmande framställning. Se därom bl. a. följande arbeten: A. Soetheer: Beiträge zur Geschichte des Geld- und Münzwesens in Deutschland, Forschungen zur deutschen Geschichte 1, 2, 4, 6, 1862—66.; K. T. Eheberg: Ueber das ältere deutsche Münzwesen und die Hausgenossenschaften, Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen 2: 5, 1879; É. Bridrey: La théorie

Det är härav tydligt, att förbindelser mellan kalifatet och Västeuropa, hur livliga de till äventyrs än varit, aldrig kunnat sätta annat än ytterst torftiga spår efter sig i den myntstock, som skattfynden spegla. Vidare är det klart, att inskränkningar av myntens giltighetsområden måste resultera i en krympning av de i skattfynden ingående myntens spridningsområden. Västeuropas skatter kunna alltså inte direkt utnyttjas som källor för att klargöra det omstridda frågekomplexet.

Det blir i stället nödvändigt att underkasta själva mynten, de frankiska och de arabiska, en komparativ granskning.

Denna granskning låta vi börja med myntmetallen. Under den egentliga merovingertiden var i frankerriket liksom överallt kring Medelhavet guld praktiskt sett den enda myntmetallen. Mot merovingertidens slut börjar i Frankrike också silver användas, men först omkring 700 anses silvermynt där ha börjat spela en större roll. Från och med 700-talets mitt är silver nästan den enda metall, vari myntning ägde rum¹.

Hur förhåller det sig i Orienten? I de delar av kalifatet, som tillhört det bysantinska riket, präglades under den äldsta arabiska tiden bara guldmynt, men silver var och förblev myntmetall i de östliga områden, som tillhört Persien. Redan på 600-talet möter oss dock silvermynt också i förut bysantinska områden. Inemot år 700 blevo silver och guld fullt samordnade inom den arabiska myntpräglingen. Efter 725 präglades för långa tider framåt i kalifatets västliga delar främst silvermynt, i Spanien uteslutande, i Afrikia, d. v. s. provinsen

de la monnaie au XIV:e siècle, Nicole Oresme, 1906; E. Babelon: La théorie féodale de la monnaie, Mémoires de l'institut national de France 38: 1, 1909; A. Dieudonné: La théorie de la monnaie à l'époque féodale et royale d'après deux livres nouveaux, Revue numismatique 1909; E. Born: Das Zeitalter des Denars, Wirtschafts- und Verwaltungsstudien mit besonderer Berücksichtigung Bayerns 63, 1924; W. Taeuber: Geld und Kredit im Mittelalter, 1933.

¹ Rörande silvret i frankerrikets mynthistoria se de ovan s. 187 n. 1 angivna arbetena, vidare ett flertal uppsatser av B. Hilliger i Historische Vierteljahrsschrift fr. o. m. år 1903.

Afrika eller Algeriet med Tunis, huvudsakligen. I sistnämnda område var silverutmyntningen synnerligen omfattande under 700-talets senare del¹.

Vi se, hur i stort sett samtidigt silver började få betydelse som myntmetall i frankerriket och inom kalifatet; på båda hållen blev det vid ungefär samma tidpunkter dominerande.

Även mynttyperna böra granskas. Det är allmänt känt, att den arabiska silverdirhemen var förebild till den karolingiska silverdenaren. Den på merovingiska mynt sedvanliga degenererade kejsarframställningen — ett arv från romartiden — blev under äldre karolingisk tid sällsynt och ersattes med ytfyllande, i rader ordnade inskrifter. Så fanns därefter bildlösa mynt både i kalifatet och i det frankiska riket — i det förra området voro de allenahärskande, i det senare ojämförligt vanligast. Samma tendens möter oss fr. o. m. 700-talets mitt i det bysantinska rikets silvermyntning. Ett bekant ytterlighetsfall av tidigt arabiskt inflytande på väst-europeisk myntning är ett angelsachsiskt guldmynt från kung Offa med arabisk text och trosbekännelse. Mindre extremt och föga observerat men ytterst betydelsefullt är ett annat förhållande: när den karolingiska myntpräglingen begynte under Pippin den lille, voro inskrifternas latinska bokstäver formade på ett sådant sätt, att skriften företer klart kufiska drag². Man kan här iakttaga en stark och djupgående påverkan från den arabiska på den västerländska kulturvärlden.

¹ Någon refererande framställning av det arabiska myntväsendets historia eller av den arabiska numismatiken föreligger inte. Flertalet i denna uppsats förekommande fakta om arabiska mynt, mynttyper, myntmetaller, myntorter och myntvikter framgå ur ett studium av det material och de notiser, som meddelas i tryckta kataloger över Europas större offentliga samlingar av muhammedanska mynt och i fyndbeskrivningar. De viktigaste katalogerna äro H. Lavoix: *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale* 1—3, 1887—96; H. Nützel: *Königliche Museen zu Berlin, Katalog der orientalischen Münzen* 1—2, 1898—1902; R. S. Poole: *Catalogue of oriental coins in the British Museum* 1—10, 1875—90; C. J. Tornberg: *Numi cufici regii numophylacii Holmiensis*, 1848.

² Se särskilt avbildningarna hos Gariel a. a. pl. III nr 49, 51—54, 65—66.

Kunna myntinskrifterna säga något? År 696 reformerade Abd el Melik kalifatets myntväsende. Mynten fingo den sedermera brukliga kufiska typen och försågos med religiösa inskrifter, som blevo bestående. Det arabiska myntet förkunnade: det finns ingen Gud utom Gud, den ende, och Muhammed är hans profet. Samtidig med Abd el Melik var kejsar Justinianus II i Konstantinopel. Han övergav i guldmyntningen den dittills bestående typen med inskriften *Victoria Augusti* på baksidan och införde en ny, som efter ikonodulernas slutgiltiga seger blev bysantinsk huvudmynttyp. På denna läses kring ett Kristushuvud orden *Jesus Christus rex regnantium*. På kufiska mynt bär kalifen titeln »Guds tjänare»; Justinianus II kallade sig på sin nya mynttyp *servus Christi*. Så propagerade efter den kulturella splittringen också myntstyckena för de olika religionerna, de togo del i den kamp, som med penna och svärd fördes mellan beaktelserna. Ungefär ett århundrade senare började också frankerrikets denarer att ta del i debatten: oförmedlat dyker på mynt, som tillskrivas Karl den store, upp en ny inskrift; den är vanlig på mynt från Ludvig den fromme. Kort förkunnar den: *Christiana religio*. Att denna myntens kamp visar splittring är självklart, men den visar ävenledes — inte isolering — utan beröringspunkter och förbindelser mellan de kultursfärer, vari de kämpande mynten hörde hemma¹.

Ytterligare en omständighet i samband med myntinskrifterna är värd att nämnas. I karolingerriket brukade man efter merovingisk förebild ange myntens ursprung från en stad, en borg, en landsdel. På samma sätt i kalifatet

¹ De kämpande mynten ha föga uppmärksamrats inom den numismatiska forskningen, deras betydelse och innebörden av deras kamp ha förbisetts. Enstaka observationer ha gjorts av J. v. Karabacek: *Zur orientalischen Altertumskunde* 2, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 161, 1909, s. 33 f. n.; Lavoix a. a. 2 s. XXX; A. Suhle: *Christiana religio*, *Wörterbuch der Münzkunde*, ed. F. v. Schrötter, 1930. — Angående de bysantinska mynten, varom ingen samlad framställning finnes, se W. Wroth: *Catalogue of the imperial Byzantine coins in the British Museum* 1—2, 1908.

efter sassanidiskt mönster¹. Omkring år 800 möter emellertid i kalifatet en nyhet. Från år 796 ha vi ett mynt med inskriften *Ma'den esch-Schasch*, från 799 ett med inskriften *Ma'den Badjineis*, från 810 ett med inskriften *Ma'den*. Det betyder: gruvan Schasch, gruvan Badjineis, gruvan. Liknande myntinskrifter äro kända från karolingernas rike: *Metallum*, *Metall(um) german(icum)*, *Ex metallo novo*, d. v. s. gruvan, den tyska gruvan, från den nya gruvan. Det äldsta av dessa mynt har man daterat till tiden 794—800. Detta innebär, att en ny inskriftstyp vid sidan av de tidigare och alljämt bestående dyker upp i det frankiska riket och i kalifatets östligaste utkant, landet kring Taschkent, med högst några få års mellanrum².

Sålunda kan man på olika punkter och i olika avseenden iakttaga betydande, t. o. m. intima likheter mellan frankernas och arabernas myntväsende. Det finnes även andra beröringspunkter; de ge oss möjlighet att få klarhet om själva utvecklingens innebörd.

Det brukar vara så, att ett visst myntslag tid efter annan minskar i värde; nominalen motsvarar en allt mindre och mindre mängd ädelmetall.

Då det gäller de frankiska silverdenarerna under den äldre medeltiden är läget ett helt annat. Den merovingiska denaren har en genomsnittlig vikt av 1,13 gr. Redan den förste karolingerkungen Pippin den lille höjde denarens vikt; ett antal bevarade mynt från hans tid väga genomsnittligt 1,25 gr. I början av Karl den stores regering har denaren sannolikt blivit ännu något tyngre, kort före 794 har dess vikt väsentligt ökat: bevarade mynt från Karl den stores senare regeringsår ha en medelvikt av 1,59 gr, från Ludvig

¹ De sassanidiska mynten behandlas av F. Paruck: *Sāsānian coins*, 1924.

² Angående de nämnda arabiska mynten se ovan s. 190 n. 1 angiven litteratur; de frankiska mynten och deras datering behandlas av Soetbeer a. a. 4 s. 346 ff., som ensamt tolkar inskrifterna på ett naturligt och tillfredsställande sätt. Jmfr. A. Richard: *Observations sur les mines d'argent et l'atelier monétaire de Melle sous les Carolingiens*, *Revue numismatique* 1893; A. Engel-R. Serrure: *Traité de numismatique du moyen âge* 1, 1891 s. 220; Prou a. a. s. LXXVIII o. a.; Gariel a. a. 2 s. 124 f.

den frommes regering 1,67 gr. Denna vikt blev bestående under 800-talet: Karl den skalliges denarer väga genomsnittligt 1,62 gr., Odos 1,60 gr. Men vid gränsen till 900-talet sker en återgång: medelvikten för Karl den enfaldiges och hans efterträdares mynt är blott 1,31 gr.¹ De här meddelade viktförändringarna åskådliggöras grafiskt å kurvan s. 196.

Gå vi från det frankiska myntväsendet över till det arabiska, kunna vi i ett avseende därinom iakttaga en motsvarande utveckling. Också inom kalifatet ökades under 700- och 800-talen silvermyntens vikt: dirhemerna väga genomsnittligt under 700-talets förra del 2,78 gr., under dess senare del 2,83 gr., under 800-talets förra del 2,87 gr., under dess senare del 2,96 gr. En av viktökningarna, den första, kan kronologiskt noga fixeras: den ägde rum vid övergången från omejadisk till abbasidisk tid, d. v. s. just vid den tidpunkt, då under Pippin den lille för första gången den frankiska denarens vikt ökades².

Emellertid var det arabiska myntsystemet i motsättning till det karolingiska bimetallistiskt. Mynt präglades inom kalifatet både i guld och silver. Också guldmynten voro underkastade förändringar, men medan dirhemerna gjordes tyngre, blevo guldmynten lättare. Därtill kommer att själva värdeförhållandena mellan guld- och silvermynt växlade inom kalifatet; vid olika tillfällen räknade man olika antal dirhemer på dinaren. Allt detta komplicerar frågan och gör det omöjligt att vinna några historiska resultat genom att direkt och fortlöpande jämföra de frankiska och arabiska silvermyntens vikt. Men det ger oss i stället möjlighet att iakttaga en annan, mycket viktig utveckling: på grundval av de arabiska guld- och silvermyntens vikter samt notiser i de arabiska källorna om värdeförhållandena mel-

¹ Viktuppgifterna äro hämtade ur eller uträknade på grundval av notiser i de ovan s. 187 n. 1 meddelade skrifterna.

² Dessa medelvikter äro uträknade på grundval av viktuppgifter meddelade i Lane-Pooles, Nützels och Lavoix ovan s. 190 n. 1 citerade kataloger över mynt i British Museum, Kaiser Friedrich Museum, Berlin, och Bibliothèque Nationale.

lan dinar och dirhem kunna vi fastställa, hur värdeförhållandet mellan guld och silver förändrades från tid till tid inom kalifatet.

De uppgifter om dinar och dirhem, som främst komma i fråga, äro följande. På åtskilliga håll omtalas, att på Muhammeds och kalifen Omars tid, d. v. s. under 600-talets förra del, dinaren var värd 10 eller 12 dirhemer. Dinaren var då bysantinarnas solidus, dirhemerna persernas drachma. De angivna relationerna mellan de två mynten motsvara värdeförhållanden mellan guld och silver av c:a 9:1 och c:a 11:1. I ett av 900-talshistorikern Gaschiari meddelat utdrag av en inkomstbudget från Raschids kalifat (786—809) beräknas dinaren som 22 dirhemer; relationen hör uppenbarligen till budgeten och härrör alltså från tiden omkring 800; motsvarande värdeförhållande mellan guld och silver är 15,2:1. Enligt en uttrycklig uppgift i Jakuts geografiska lexikon, som är sammanskrivet på 1200-talet men till stor del återger vida äldre berättelser, var under kalif Mutavekkil (847—861) dinaren värd 25 dirhemer; häremot svarar ett värdeförhållande av 17,33:1 mellan ädelmetallerna. Från 900-talet ha vi ett flertal notiser om förhållandet mellan dinar och dirhem. Av dem framgår att särskilt under århundradets senare del relationerna starkt växlat från tid till tid och från ort till ort; det sammanhänger uppenbarligen med att myntens vikt och finhet starkt varierat inom det i smärre furstendömen snabbt sönderfallande kalifatet. Dock böra några notiser, som ha avseende på 900-talets förra del, uppmärksammas. I en budget från Muktadirs kalifat (907—932) räknas 20 dirhemer på dinaren, vilket ger värderelationen 15,43:1 mellan guld och silver. Geografen Kodama, som verkat kort efter 928, kommenterar vissa uppgifter om kalifens inkomster under 800-talets förra del och räknar då dinaren som 15 dirhemer; det ger för hans tid ett värdeförhållande mellan ädelmetallerna av 11,57:1. Båda de två här nämnda relationerna mellan dinar och dirhem — 20:1 och 15:1 — möta även eljest bland de många lokalt varierande värdetalen från 900-talet. Slutligen bör nämnas en

på olika håll omtalad reform år 941, genom vilken dinarens kurs fastställdes till 13 dirhemer; det betyder, att guld värderades c:a 12 gånger högre än silvret¹.

Den utveckling av värdeförhållandet mellan guld och silver, varom de ovan nämnda notiserna äro vittnesbörd, åskådliggöres å kurvan s. 196. Den visar, att fram till 800-talets mitt silvret blev billigare i förhållande till guld, därefter dyrare. För att under en period av sjunkande silverpris i ett bimetallistiskt myntväsende upprätthålla silvermyntens ställning ha tre vägar stått till buds: man har kunnat höja silvermyntens vikt, man har kunnat sänka guldmyntens vikt, man har kunnat räkna fler silvermynt på guldmyntet. Alla dessa tre metoder tillämpades — som vi redan sett — inom kalifatet².

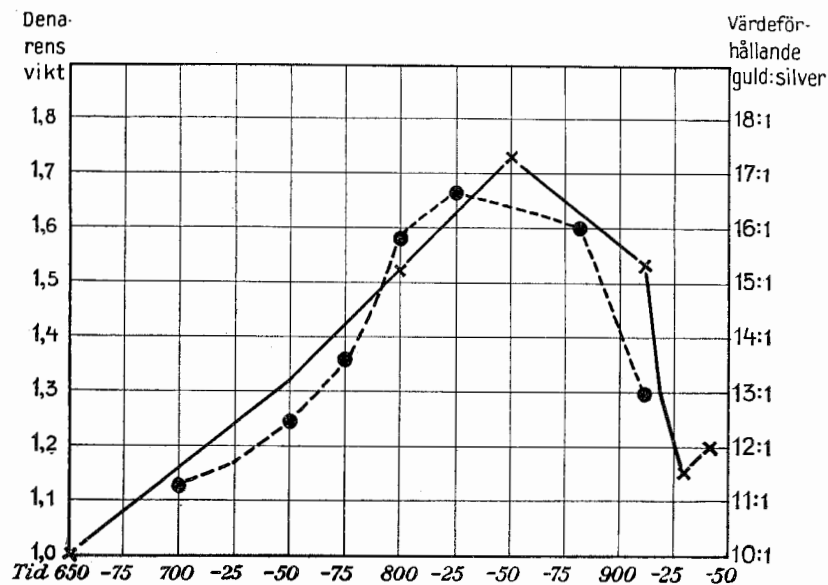
Men om det inom ett monometallistiskt myntsystem i motsvarande fall gällt att hävda silvermyntens, de enda förhandenvarande myntens ställning och köpkraft, har det bara

¹ Värdeförhållandet mellan dinar och dirhem och i någon mån också värderelationen guld: silver debatteras av E. von Bergmann: Die Nominale der Münzreform des Chalifen Abdumelik, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 65, 1870; A. von Kremer: Ueber das Einnahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H (918—919), Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, 36, 1888; A. von Kremer: Culturgeschichte des Orients 1, 1875; A. von Kremer: Ueber das Budget der Einnahmen unter der Regierung des Hārūn al-ras'īd, Verhandlungen des VII. internationalen Orientalisten-Congresses 1888, Sem. Sect. De i texten meddelade notiserna återfinnas i dessa verk samt i följande: Jacut: Geographisches Wörterbuch, ed. F. Wüstenfeld, 2, 1867 s. 86; Kodāma ibn Dja'far: Kitāb al-Kharādīj, Bibliotheca geographorum arabicorum 6, ed. och öv. M. J. de Goeje, 1889, s. 180, 190; H. Sauvaire: Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes, Journal asiatique 7 sér. 14, 1879, 19, 1882; C. Defrémery: Mémoire sur les émirs al-Oméra, Mémoires présentés par divers savants à l'académie des inscriptions et belles-lettres 2, 1852.

² Under den period efter 800-talets mitt, då silvret steg i värde i relation till guld, blevo däremot dirhemerna inte lättare utan tyngre, men alltjämt blevo guldmynten lättare. Vid denna tid var det alltså uteslutande genom förändrade relationer mellan dinar och dirhem, som anpassning ägde rum till ädelmetallernas ändrade prisförhållanden.

funnits en utväg: att höja silvermyntens vikt. Och om silvret steg i värde, har det varit nödvändigt att sänka silvermyntens vikt. Just detta skedde i frankerriket. När silvret fram till 800-talets mitt sjönk i värde i kalifatet, steg den frankiska denarens vikt. När silvret efter 800-talets mitt steg i värde i förhållande till guld, sjönk åter den frankiska denaren i vikt. Kurvan visar, hur nära den

Den streckade linjen utvisar den frankiska denarens vikt i gram, den heldragna värdet förhållandet mellan guld och silver i kalifatets myntväsende.

frankiska denarens vikt anpassade sig efter guldets värde i kalifatet. Det betyder, att den frankiska denaren genom viktförändringarna konstant motsvarade en och samma kvantitet guld.

Finnes det möjlighet att på annat sätt, i andra källor iakttaga denna utveckling, särskilt silvrets prisfall fram till 800-talets mitt? Man bör kanske inte helt förbigå, att en svårbedömbart persisk källa tycks ange ett prisfall på silver

mellan åren 793 och 835 från ett indextal 100 till indextalet 85¹.

Viktigare äro några företeelser i det frankiska riket. Ett år 864 utfärdat kapitularium innehåller den enda maximiprissättning på guld, som är känd från äldre medeltid. Det stipulerade maximipriset, 12 pund denarer för ett pund guld, går tyvärr inte att jämföra med de arabiska värderationerna mellan ädelmetallerna, bl. a. emedan det i kapitulariet är fråga om omyntat guld; i överensstämmelse med det rådande penningväsendets principer ägde myntad metall ett betydande mervärde över omyntad². Men själva maximiprissättningen är ett talande vittnesbörd om att guldets pris var på väg uppåt. Den är också från just den tid, då inom kalifatets myntväsende guldets värde når sitt högsta, av oss kända värde i förhållande till silvret.

Alldeles särskilt intressanta äro tre frankiska kapitularier från tiden omkr. 800. I två av dem från åren 794 och 806 fastställas maximipriser för olika slag av spannmål, i det tredje från år 808 maximipris för vissa kläder och pälsvaror. Under loppet av 15 år kort efter införandet av nya, tyngre silvermynt ha alltså maximipriser satts både på viktiga livsfrönödenheter och lyxvaror. Det talar ett tydligt språk. Betänker man hur realistisk och riktad på konkreta fall den medeltida lagstiftningen var, har man rätt att i kapitulariernas bestämmelser se säkra tecken på en prisförhöjning inom frankerriket, m. a. o. på det silvrets prisfall, varom redan de ökade myntvikterna tala tillräckligt tydligt³.

¹ Mohammed Nerchakhy: Description topographique et historique de Boukhara, Publications de l'école des langues orientales vivantes, ed. C. Schefer, 1892 s. 34 ff. Jmfr. V. Veselovskij i Žurnal ministerstva narodnago prosvješčenija, dec. 1897.

² Om tidens myntväsende se de ovan s. 188 n. 1 citerade arbetena.

³ Se om dessa kapitularier Soetbeer a. a. 6 s. 73 ff.; K. T. von Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum Schluss der Karolingerperiode 1, 1909 s. 660 ff.; Th. Sommerlad: Die wirtschaftliche Tätigkeit der Kirche in Deutschland 2, 1905 s. 116 ff.; Dopsch Wirtschaftsentwicklung 2 s. 264 ff.

Vilka äro orsakerna till dessa fluktuationer i ädelmetallernas priser, som kunna iakttagas både i Orienten och i Västeuropa, först silvrets prisfall, därefter dess prisstegring? Man tänker naturligtvis i första hand på förändringar inom ädelmetallproduktionen.

Frågan om världens försörjning med silver under tiden före de sachsiska gruvornas öppnande på 900-talet är föga utredd.

Några nyss nämnda frankiska inskrifter, *Metallum*, *Metallum germanicum* och *Ex metallo novo*, visa, att silver i någon mån utvunnits i frankerriket, inskriften *Ex metallo novo* ger t. o. m. vid handen, att en ny gruva öppnats under karolingisk tid. Men ingen kan räkna med att denna gruvdrift medfört ett internationellt prisfall av den omfattning, som kunnat konstateras.

Motsvarande mynttyper från den arabiska världen ha ävenledes tidigare omtalats. Också i den arabiska litteraturen och i andra skrivna källor omtalas på många håll silvergruvor och silverproduktion. Sålunda känna vi silvergruvor i Spanien, Afrika, Armenien och — till rätt betydande antal — i Persien. Men notiserna härom äro oftast dunkla, korta, vaga och intetsägande; ibland visa de att gruvorna varit föga givande och att de tidigt övergivits.

Annorlunda äro de uppgifter, som föreligga om silvergruvor i kalifatets längst åt öster belägna delar, d. v. s. Chorasän och Transoxanien.

Där låg på Hindukusch i nuvarande Afganistan gruvan i Pendjir. Den skildras som den största och mest givande i världen.

I Jakuts geografiska lexikon läses: Pendjirs folk är ett blandfolk, och där råder hetsighet och ondska; mord äro vanliga. Dirhemerna där äro stora och många; ingen vill sälja något, vore det också bara en knippa grönsaker, för mindre än en hel dirhem. Silvret finns på toppen av berget, som till följd av de många gruvhålén ser ut som ett såll. Det förekommer, att en enda man vid grävandet uppnår en vinst av 300.000 dirhemer — summan motsvarar in-

emot ett ton silver. Ofta finner han tillräckligt för att göra sig och sina efterkommande välbärgade. Ofta får han åtminstone ersättning för sina utgifter, men ofta blir han också utarmad, om nämligen vattnet och andra vidriga omständigheter få överhanden. Det förekommer, att den, som är rik på morgonen, är fattig på kvällen och att den, som är fattig på morgonen, är rik på kvällen.

Vad Jakut meddelar är, kan man utan överdrift säga, en skildring av ett medeltida Klondyke. Den tidens silverstad skildras inte annorlunda än ett guldgrävarläger från en vida senare tid: rikedomar vunnos och förlorades lika lätt, befolkningen var hopradsad från olika håll, den var snar till övervåld. Till följd av silvrets överflöd var dess och dirhemens köpkraft ringa.

Jakut skrev, som redan sagts, sitt verk på 1200-talet. Men hans skildring av förhållandena i Pendjir ha avseende på en äldre tid. Olika fakta, som han meddelar, återfinnas i källor från 900-talet, likaså enstaka vändningar. Som så ofta annars återger tydligen Jakut en vida äldre författares berättelse.

Det äldsta säkra spåret av gruvan är ett mynt från år 911 med inskriften *Ma'den Pendjir*, gruvan Pendjir. Emellertid ha mynt regelbundet präglats i staden Pendjir alltifrån 800-talets mitt. Det finns ingen anledning betvivla, att silverutvinningen går tillbaka åtminstone till denna tid.

Ett annat gruvområde av stor betydelse låg i Transoxanien, särskilt i närheten av Schasch, d. v. s. Taschkent. Det finns inte så livfulla skildringar av gruvdriften där som i Pendjir. Men den kan följas längre tillbaka i tiden: mynt med inskriften *Ma'den esch-Schasch* äro kända redan från den tidpunkt mot 700-talets slut, då regelbunden myntprägling efter en längre tids uppehåll åter igångsattes i kalifatets östliga provinser. De transoxanska gruvorna voro, berättat arabiska geografer, de rikaste i hela den muhammedanska världen med undantag för Pendjir i fråga om silver. Utmyntningen av dirhemer i Schasch var synnerligen omfattande; så talrika äro mynten från denna stad, att man näs-

tan frestas tvivla på riktigheten av geografernas uppgift om att gruvan där skulle stå tillbaka för Pendjir. I vart fall var även gruvan i Schasch mycket betydande. Vi våga ett försök att helt utanför den historiska kritikens ramar och på grundval av ett alltför bräckligt material beräkna brytningens omfattning. I en lista över kalifens inkomster av de östra provinserna från 800-talets förra del uppföres bl. a. 607.100 dirhomer från Schasch och dess gruva. Häremot svara vissa poster, som meddelas av geografen Mukaddesi. Dessa överensstämmer med ett undantag nära med uppbördslistans poster. Undantaget gäller Schasch, som Mukaddesi uppför med en inkomst av blott 180.000 dirhomer; den där belägna gruvan nämner han inte. Den närmast liggande förklaringen till den differens, som här föreligger, är att Mukaddesi inte medtagit kalifens inkomst från silvergruvan i Schasch; hans inkomst av gruvan skulle i så fall uppgå till c:a 400.000 dirhomer eller 1,2 ton silver. Om nu avgiften från gruvan utgick till kalifen i enlighet med den muhammedanska rättens bud, skulle den utgöra $\frac{1}{25}$ av den samlade produktionen; denna skulle alltså i gruvan i Schasch uppgå till ungefär 30 ton silver och utgöra $\frac{2}{3}$ av den samlade världsproduktionen omkring år 1500, då dock Sachsens och Böhmens bergverk gävo som rikast. Det har redan sagts, att dessa beräkningar rymma så stora osäkerhetsmoment, att resultatet inte äger något vetenskapligt värde. Men det är inte orimligt.

Ty säkert är att oerhörda kvantiteter silver förefunnits i kalifatet. En ståthållare kunde påläggas ett bötesbelopp på 2.700.000 dirhomer, d. v. s. 8 ton silver — en summa, som ungefär motsvarade de belopp, varmed Sveriges krona inlöste de skånska landskapen på 1300-talet och Danmark friköpte kung Valdemar Sejr och som ruinerade de två länderna. Ståthållaren över Chorasán levererade på 800-talet till kalifen årligen mellan 40 och 50 millioner dirhomer, d. v. s. 120—150 ton silver; det är två eller tre gånger mer än den beräknade världsproduktionen omkring 1500. Man har på grundval av officiella källor beräknat kalifens sam-

lade inkomst omkr. 800 av silver till 400 millioner dirhomer eller 25 gånger denna produktion. Så kan det inte vara någon tvekan om att silverförrådet inom kalifatet under denna tid haft fantastiska proportioner. Silverproduktionen, bedriven i ett flertal gruvor, huvudsakligen inom kalifatets östligaste delar, måste också ha haft utomordentlig omfattning. Det prisfall på silver, som kan konstateras mellan 600-talet och 800-talets mitt, blir till alla delar förklarligt. Ty under denna tid fogade araberna i början av 700-talet definitivt det rikligt silverproducerande Transoxanien samman med det östra Medelhavsområdet inom en politisk, kulturell och ekonomisk enhet. Och under denna tid togo araber i bruk de två gruvor i Schasch och Pendjir, vilka betecknas som kalifatets största. En sådan silverproduktion och ett sådant silveröverflöd bör just ha lett till det prisfall på silver, som man kan konstatera bl. a. i kalifatets och frankerrikets myntväsende. Det ger också en naturlig bakgrund för den väsentligt ökade användning, silvret fick som myntmetall både i Orienten och västerlandet.

Vad är det då som ligger bakom prisstegringen på silver i förhållande till guld under tiden från 800-talets mitt fram till 900-talets början? De härmed sammanhängande omständigheterna kunna endast behandlas i korthet. Ett skäl kan ha varit, att den silverproducerande östern under 800-talets senare del gick egna vägar. Här grundade saminiderna sitt av kalifen reellt oberoende rike; bandet mellan Transoxanien och Bagdad bröts. Men säkerligen har även en annan faktor varit av betydelse för den ändrade riktning, som utvecklingen i förhållandet mellan guld och silver tog. Denna faktor var ökad guldproduktion. Av uppgifter, som återfinnas i ett omkring 1400 författat arbete av polyhistorn Makrizi och ursprungligen härröra från ett arbete av 900-talshistorikern Abdallah ibn Ahmed, kunna vi inhämta, att det sedan uråldriga tider guldgivande Nubien kort efter 800-talets mitt slutgiltigt kuvades av araberna; nya och rika fyndigheter av guld upptäcktes kort därefter. Samma författare och dessutom den omkr. 900 verkande geografen Jakubi ger

oss livfulla skildringar av livet i detta gruvdistrikt: i det där belägna Vadi-l-Allaki, som var liksom en väldig stad, vimlade det av människor; både araber och icke-araber sökte där sin lycka; marknader höllos, köpenskap bedrevs. Så uppblomstrade landet efter den arabiska erövringen, att de kameler, som förde proviant dit från Assuan, uppgingo till 60.000. Och ändå försågs landet med proviant även sjövägen. Dessa skildringar äro motstycken till berättelsen om Pendjir. Det är naturligt, att den efter 850 ökade guldproduktionen fick liknande följder som tidigare den ökade silverproduktionen; guldet sjönk i värde, silvrets värde i förhållande till denna metall steg åter¹.

Ökad silverproduktion inom kalifatet under tiden fram till 850, ökad guldproduktion under tiden därefter har alltså bådadera satt spår efter sig inte bara i kalifatets utan också i det frankiska rikets myntväsende. Det är knappast möjligt att under dessa omständigheter hävda Pirennes mening,

¹ Huvudkällan angående silvergruvan i Pendjir är Jakut a. a. 1 s. 743 (jmf. N. Tiesenhausen: Über drei in Russland gemachte kufische Münzfunde, Numismatische Zeitschrift 3, 1871). Denna liksom övriga gruvor i kalifatets östliga provinser omtalas på olika håll av geograferna Ibn Haukal, Istachri, Mukaddesi, Ibn Fakih, Ibn Rustah, Ibn Chordadbeh m. fl. Huvudkällorna om guldutvinningen i Nubien äro Jakubi: Kitâb al-Boldân, Bibliotheca geographorum arabicorum 7, 1892, ed. M. J. de Goeje s. 334 f.; Magrizi: Description topographique et historique de l'Égypte, öv. U. Bouriant 1, 1895 s. 561 ff., Mémoires publiés par les membres de la mission archéologique française du Caire, 17. Jmf. E. Quatremère: Mémoires géographiques et historiques sur l'Égypte 2, 1811, s. 2 ff. 81 ff. — I den vetenskapliga litteraturen har den arabiska guld- och silverutvinningen bäst behandlats av A. Mez: Die Renaissance des Islams, 1922. Notiser om gruvdrift finnas utan betydelsefullare kommentar hos G. Le Strange: The lands of the eastern caliphate, 1930; P. Schwarz: Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen 2—7, Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde 3, 6, 9, 1910—21, Quellen und Forschungen zur Kultur- und Religionsgeschichte 1—3, 1924—29. Om silverförrådet i kalifatet se v. Kremers ovan s. 195 n. 1 citerade arbeten, om ädelmetallproduktionen omkr. 1500 A. Soetbeer: Edelmetall-Produktion und Wertverhältniss zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart, Dr. A. Petermanns Mitteilungen zur Justus Perthes' geographischer Anstalt, Ergänzungsband 13: 57, 1879.

att Västeuropa och Orienten varit isolerade från varandra under karolingisk tid.

I själva verket har en förnyad granskning av det europeiska källmaterialet, som företagits av Pirennes lärjunge Sabbe, på en väsentlig punkt lett till liknande resultat. Han finner nämligen, att texter, som omtala bruk av siden, purpur och brokad i Västeuropa, äro mycket talrikare från 800- och 900-talen än förr. Det kan, säger Sabbe, som inte direkt tar ställning mot Pirenne, bero på bristfälligheter i källmaterialet från merovingisk tid. Men han formulerar sitt slutresultat så: handeln med orientaliska tyger har i Västeuropa hållit sig under 800- och 900-talen trots de svårigheter, som arabernas erövringar och saracenernas sjöroverier förde med sig. Handel med dessa varor var ännu under karolingisk tid regelbunden¹.

Gå vi från det europeiska källmaterialet över till det arabiska, finnas åtskilliga vittnesbörd om handel och livlig sjöfart på Medelhavet. Mest bekant och mest målande är den skildring, som geografen Ibn Chordadbeh på 800-talet ger av världshandeln: de judiska raddaniterna tala arabiska, persiska, romerska, frankiska, spanska och slaviska. De resa från östern till västern och från västern till östern. De stiga ombord på båtar i frankernas land och bege sig till Al Ferrama. Där lasta de sina varor på kameler och bege sig över land till Al Kolzom och därefter över det östliga havet till Medinas och Meckas hamnstäder, till Sind, Hind och Kina. Efter återkomsten därifrån bege sig några till Konstantinopel för att sälja sina varor till romarna, andra till frankerkungens hemvist för att där avyttra dem. Ibland segla de judiska köpmännen från frankernas land över det västliga havet till Antiokia och taga vägen över Bagdad till Oman, Sind, Hind och Kina. Dessa resor kan man också göra till lands. De köpmän, som komma från Spanien, bege sig till Marocko, därifrån till Afrika samt över Egypten och

¹ E. Sabbe: L'importation des tissus orientaux en Europe occidentale au Haut Moyen Age (IXe et Xe siècles), Revue belge de philologie et d'histoire 14, 1935.

Damaskus till Faris, Kirman, Sind, Hind och Kina. Någon gång taga de också vägen bakom Rom och bege sig genom slavernas land till chazarernas huvudstad samt över Kaspiska havet till Balch och därifrån landvägen genom Transoxanien till Kina¹.

Vi få här en bild av en levande och vittförgrenad internationell handel, vari Medelhavet sannerligen inte spelar en obetydlig roll. Det är snarast en världshandel, från vilken tanken vill gå framåt 700 år till tiden för Amerikas upptäck, då en väldig silverström göt sig ut över den gamla världen och dess bebyggare gävo sig ut på allt talrikare och allt längre handelsfärder.

Nu återvända vi till Pireennes sammanställning Muhammed — Karl den store. De fakta, som här blivit återopade, tala visst för att det finns ett samband mellan de två, men detta samband var inte det, som Pirenne tänkte. Enligt honom medförde den arabiska folkvandringen sprängning av den dittillsvarande kulturvärlden och död för handeln över Medelhavet.

Läget är i stället detta: genom de erövringar, som Muhammed inledde, differentierades kulturvärlden och uppdelades den på olika sfärer, men den utvidgades även; ty långt i öster infogades i dess muhammedanska del nya länder, de silverrika områdena i Chorasán och Transoxanien. Silverutvinningen här växte och nådde högst omfattande dimensioner. Så begynte en ny tid, det orientaliska silvrets ålder. Från det nyvunna området trängde — liksom 700 år senare från då nyupptäckta länder — en mäktig silverström ut över världen, befruktande handel och näringsliv. Den gjorde inte halt vid kalifatets gränser utan trängde över denna in i Väst-europa och ledde även där till förskjutningar på det ekonomiska området; vi kunna iakttaga maximiprissättningar och förändringar inom myntväsendet. De merkantila näringarna böra ha stått i flor — även i frankerriket.

¹ Ibn Khordádbeh: Kitáb al-masálik wa'l-mamálik, Bibliotheca geographorum arabicorum 6, 1889, ed. o. öv. M. J. de Goeje s. 114 ff.

Så har den karolingiska kulturblostringen inte endast andligen utan även materiellt vissa förutsättningar inom kalifatet. I den meningen kan man — icke med utan emot Pirenne — upprepa hans paradox: utan Muhammed ingen Charlemagne.

För att fullt kunna bedöma förbindelserna mellan det frankiska riket och kalifatet är det nödvändigt att fastställa de varor, som voro föremål för handel mellan de två områdena.

Att frankerna infört silver från den muhammedanska världen omtalas av en föga vittnesgill arabisk källa; det har blott här och där gissningsvis uttalats i den historiska litteraturen¹. Men den utredning, som vi i det föregående givit, torde ställa utom allt tvivel, att silver exporterats från den muhammedanska till den västeuropeiska kultursfären. Liksom under tidigare skede ha vidare kryddor och orientaliska dyrbarheter av skilda slag införts till Väst-europa².

Vad ha frankerna lämnat i utbyte? Denna fråga har inte till fullo kunnat klargöras av de författare, som utgått blott från det västerländska källmaterialet. Munken från S:t Gallen berättar, att Karl den store till Harun al Raschid sände röda vävnader, vilka inom den arabiska världen stodo högt i pris. Detta har anförts som bevis för export av vävnader från västerlandet till Orienten. Att Frankrike och Italien utfört slavar till kalifatet framgår klart av de västerländska källorna och har även betonats av de forskare, som bygga på dessa: redan under merovingertiden var just slavar en importvara till österlandet³.

¹ Maçoudi: Les prairies d'or, ed. o. öv. C. Barbier de Meynard-P. de Certeille, 1, 1861, s. 367. Jmfr Born a. a. s. 40 ff.

² Se härom bl. a. W. Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter 1, 1879 s. 104 ff.; A. Schaube: Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge 1, 1906 s. 3 ff.; A. Schulte: Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluss von Venedig 1, 1900, s. 71 ff.; J. W. Thompson: The commerce of France in the ninth century, Journal of political economy 23, 1915; H. Pirenne: Mahomet et Charlemagne s. 62 ff.

³ Se de ovan n. 2 anförda arbetena.

Betydligt mer detaljerade uppgifter om de varor, som från Västeuropa importerades till kalifatet, möta i den arabiska litteraturen. 800-talsgeografen Ibn Chordadhbeh meddelar, att frankerna exporterade till muhammedanerna eunucker, slavinnor, slavar, brokad, bäverskinn, mårdskinn, andra pälsverk, svärd, parfymen styrax och drogen mastix. Bland 900-talsförfattarna må följande anföras. Istachri nämner, att från Maghrib kommo vita eunucker, som förts dit från Spanien, och dyrbara flickor. Ibn Haukal, vars verk är nära besläktat med Istachris men här utförligare och värdefullare än dennes, berättar, att häverpälsar fördes från slaviskt område till Spanien; bland de handelsartiklar, som från Spanien kommo till Maghrib och Egypten, voro slavar och slavinnor av frankisk och galicisk nationalitet, samt slaviska eunucker viktigast. Även Mukkadesi känner till export från Spanien av slaviska eunucker. En 1000-talsgeograf Karavi berättar, hur frankerna gjorde slaverna till krigsfångar och läto judar, som bodde i deras eget land eller angränsande muhammedanska områden, kastrera dem; därefter såldes de till Spanien. Den italienske författaren Liutprand bekräftar på 900-talet detta: köpmän från Verdun gjorde enligt honom omätliga vinster på att omvandla män till eunucker och sedan sälja dem till Spanien¹.

De meddelade arabiska källorna visa, att frankernas exportartiklar varit, enstaka mindre betydelsefulla varor oräkade, vapen, brokad — S:t Gallenmunkens berättelse tycks alltså inte vara helt gripen ur luften —, pälsverk och slavar. Det kan inte vara någon tvekan om att pälsverk och slavar betydtt mest.

Men pälsverk har veterligen aldrig varit någon frankisk produkt av betydelse; väl däremot visa många källor, äldre, samtida och yngre, att Norden och de av slaver bebodda länderna varit det pälsproducerande området framför andra. Inte heller slaverna, den andra huvudexportartikeln till kali-

¹ Dessa källställen jämte andra meddelas i utdrag och översättning av G. Jacob: Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern?, 2. Aufl., 1891.

fatet från frankerriket, hörde ursprungligen hemma i detta. Redan av de anförda arabiska källställena framgår, att de slavar, som frankerna sålde till kalifatet, voro av slavisk nationalitet. Ett konciliebeslut från Meaux 845 är här av intresse: judiska och andra köpmän drogo med hedniska slavar genom de kristnas länder och sålde dem till de otrogna; för framtiden borde detta förbjudas. Visserligen omtalas fall, då man också sålde kristna slavar till Spanien — så tillvitar den antisemitiske epistelförfattaren Agobard judiska köpmän detta. Men det var en allmän regel, att kristna slavar inte fingo avyttras till de otrogna. Sedan sachsarna vunnits för kristendomen, måste de slavar, som från det frankiska riket avyttrades till kalifatet, följaktligen mestadels komma från samma område som pälsverken, landet öster om Elbe, slavernas land, eller Norden¹.

Att de frankiska huvudexportartiklarna till kalifatet voro pälsverk och hedniska slavar ställer det frankiska rikets roll i den dåtida internationella handeln i ett klart ljus. Därifrån exporterades inte i främsta rummet landets egna produkter, frankerriket var i stället transitoland mellan de päls- och slavproducerande områdena i norra, mellersta och östra Europa å ena sidan, den muhammedanska världen å andra. Resultatet är något överraskande men torde inte gå att rubba. Det ger i själva verket nyckeln till förståelsen av åtskilliga frågor rörande världshandelns gång och växlingar under äldre medeltid.

Det är sålunda nu inte längre svårt att förstå, varför under äldre karolingisk tid ett så starkt uppsving ägde rum i förbindelserna mellan frankernas rike och Norden. Gamla handelsstråk bundo samman Orienten med frankerriket samt vidare frankerriket med Norden och Östersjöområdet. När så silverförrådet inom kalifatet starkt ökades, importerades

¹ Jmfr. till ovanstående G. Caro: Sozial- und- Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter und der Neuzeit, 1908, s. 137 ff.; B. Hahn: Die wirtschaftliche Tätigkeit der Juden im fränkischen und deutschen Reich bis zum 2. Kreuzzug, 1911 s. 28 ff.

dit slavar och pälsverk i växande tal; den väg, som därvid användes, var naturligt nog den gamla förbindelseleden mellan Orienten och Västeuropa. Men den ökade exporten av slavar och pälsverk från frankerriket till kalifatet hade givetvis vid sin sida en ökad import av de två artiklarna till frankerriket från produktionsområdet. Därför tillväxte just vid denna tid handeln och blevo förbindelserna livligare utmed de gamla stråk, som gingo fram mellan Västeuropa samt Norden och Östersjöområdet.

Härmed har svaret givits på ett problem, som vi ställde i början av vår undersökning. Den livligare handeln på Nordsjön och de merkantila näringarnas blomstring i den muhammedanska världen äro inte isolerade företeelser. De hänga nära samman och äro yttringar av ett allmänt handelsuppsving under det orientaliska silvrets ålder.

Många äro i själva verket vittnesbörden om de livliga förbindelserna mellan Norden och Västeuropa under äldre karolingisk tid. På 790-talet riktade nordiska vikingar sitt första plundringståg mot väster, till England. De äldsta inhemska nordiska mynten äro präglade efter förebild av frankiska mynt just från 700-talets senare del. De första skatter, som efter folkvandringstiden anförtrots åt jorden i Skandinavien och dess omedelbara grannskap, bestå helt och hållet av frankiska mynt från Karl den store och Ludvig den fromme. Fram till 800-talets mitt påträffas i någon utsträckning västeuropeiska mynt i grav- och ströfynd från Norden. Om handelns betydelse i Östersjöområdet bära de äldsta, från omkr. 800 kända städerna, Reric, Slesvig-Hedeby, Ribe och Birka, säkra vittnesbörd. Frisiska köpmåns besök i dessa städer omtalas i de skrivna källorna, likaså nordiska resor till frisernas handelsmetropol Dorestad. Betydelsen av de frisisk-nordiska förbindelserna ha understrukits både av arkeologer och filologer på grundval av deras artschilda material. De politiska förbindelserna och förvecklingarna mellan franker och daner under 800-talets tre första årtionden, likaså de vid denna tid igångsatta försöken att kristna

de nordiska folken visa tydligt hur de frankiska intressena sökte göra sig gällande i Norden¹.

Naturligtvis avbrötos aldrig förbindelserna mellan Norden och Västeuropa. Men i Nordens fynd ingå efter 850 för lång tid framåt knappast några västeuropeiska mynt. Notiserna om nordiska förhållanden bli efter 830 sällsynta i den västeuropeiska litteraturen. Den frankiska inblandningen i Danmarks tronstrider upphörde, den frankiska missionen hade vid seklets mitt spelat ut sin roll. Men fr. o. m. 830-talet tillväxte de nordiska vikingatågen mot väster i styrka och antal.

Någon förändring i relationerna mellan Norden och Västeuropa tycks ha inträffat. Denna förändring bör ses mot bakgrunden av de internationella handelsförbindelsernas utveckling.

Det var naturligt och nödvändigt, att när det orientaliska silvrets ålder bröt in, päls- och slavhandeln kom att gå fram utmed de vägar, som sedan länge förbundit Orienten med Västeuropa och detta med Norden och Östersjöländerna. Men det var ingalunda nödvändigt, knappast ens naturligt, att detta handelspolitiska läge skulle bestå.

Frankernas rike var transitoland, men konsumtionsområdet var kalifatet. Dess centrum flyttades 750 från Syrien till Irak. I Persien blomstrade under abbasidisk tid näringslivet, silvret vanns ännu längre åt öster; där var även industrien väl utvecklad.

Det område, som erbjöd de bästa tillfällena till slavjakt, var slavernas länder, som vid denna tid i öster nådde fram till övre Volga. Pälsverk vanns i Norden och Östersjö-

¹ Jmfr. till ovanstående E. Nöbbe: *Der karolingische Münzschatz vom Krinkberg*, Festschrift zur Hundertjahrfeier des Museums vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel, 1936; O. Rydbeck: *Ett silverfynd från vikingatiden*, Fornvännen 1906; N. L. Rasmusson: *Nordens tidigaste import av engelska mynt*, Fornvännen 1934; N. L. Rasmusson: *Kring de västerländska mynten i Birka*, Från stenålder till rokokon, Studier tillägnade Otto Rydbeck, 1937; E. Wadstein: *Norden och Västeuropa i gammal tid*, 1925; H. Arbman: *Schweden und das karolingische Reich*, 1937.

området samt länderna öster därom. Utmärkta medel för samfärdseln voro Östeuropas stora floder. Det fanns sålunda alla förutsättningar för en mera direkt förbindelse mellan producenter och konsumenter än den, som i väldiga krökar gick fram längs de gamla stråken via det frankiska riket.

Mot denna bakgrund skall den nordiska expansionen mot öster ses; i detta sammanhang skall insättas skapandet av det stora Svitiod. I sena källor tillskrives detta varjagerhövdingen Rurik och dateras till 862. Rurik är måhända blott en sagofigur, men hans namn må stå kvar som symbol för en historisk realitet. Årtalet 862, som förut ansågs vara en hörnpelare i den osteuropeiska historiens kronologi, är säkert en frukt av sen och villkorlig konstruktion på grundval av kända källor; modärn kritisk forskning skattar också dess värde lika med noll¹.

Den nordiska expansionen mot öster över det östslaviska området hade begynt tidigare. Före 800 gjorde sig svenska inflytanden starkt gällande i de baltiska kustländerna men inte djupare in i landet. Men det svenska fyndmaterialet från 800-talets förra del bär vittnesbörd om långväga förbindelser mellan Norden och länderna norr om Kaspiska havet; det visar oss, att expansionen åt öster gjort stora framsteg. Kanske finns det från samma tid arkeologiska spår av nordisk bosättning söder om Ladoga. Säkert är att svear år 839 togo sig fram längs någon av Östeuropas floder till Konstantinopel; de sade sig vara sändebud från russernas chakan. År 860 företogs det första russiska vikingatåget mot Konstantinopel. Kanske redan omkring 846,

¹ Nestorskrönikans problem och årtalet 862 behandlas av A. A. Šachmatov: *Chronologija drevnejšich russkich letopisnych svodov*, *Žurnal ministerstva narodnago prosvješčenija* 1897; A. A. Šachmatov: *Ischodnaja točka letoscislenja »Povesti vremennyh let«*, *Žurnal ministerstva narodnago prosvješčenija* 1897; A. A. Šachmatov: *Razyskanija o drevnejšich russkich letopisnich svodach*, 1908; W. M. Istrin: *Zamečanja o načale russkago letopisanija*, *Izvestija otdelenija russkago jazyka i slovesnosti rossijskoj akademii nauk* 26, 1921; W. Kliutschewskij: *Geschichte Russlands* 1, 1925, s. 71 ff.

säkert före århundradets slut skildrade Ibn Chordadhbeh russiska köpmäns besök i Konstantinopel och Bagdad. Man har sålunda alla skäl att med moderna historiker förlägga den nordiska penetreringen av Östslavien till 800-talets förra del¹.

Arten av den nordiska expansionen känna vi tämligen väl. Nordborna i österled äro typiska motsvarigheter till 1500-talets spanska conquistadorer. De voro erövrare i främmande land och exploaterade där hänsynslöst de kuvade folken.

De uppträdde som plundrande sjörövare — mindre dock i öster än i väster: historiskt säkerställda äro i själva verket endast två anfall mot Konstantinopel och tre eller fyra mot kalifatet².

Nordborna kommo som legoknektar. Välbekanta äro den bysantinske kejsarens väringar i Miklagård. Den arabiske författaren Masudi låter oss veta, att russer — och slaver — togo anställning som krigare och tjänare hos den judisk-chazariske chakanen i hans rike norr om Kaspiska havet³.

Nordborna slog sig ned inne i det östslaviska området och tvingade sina underlydande att försörja dem och skaffa fram köpmanavaror. Araben Ibn Rustah berättar, att russerna inte ägde åkrar men livnärde sig av det, som de togo av slaverna; de tvingade dessa att utlämna varor av olika slag. Constantinus Porphyrogenitus skildrar, hur russerna om

¹ B. Nerman: *Svenskarna i ostbaltiska länder och i Ryssland*, *Nordisk kultur* 1, 1937; T. J. Arne: *La Suède et l'Orient*, 1914; V. Thomsen: *Ryska rikets grundläggning*, 1882; N. Brian-Chaninov: *Les origines de la Russie historique*, *Revue des questions historiques* 102, 1925; G. Laehr: *Die Anfänge des Russischen Reichs*, *Historische Studien* 189, 1930; K. Stählin: *Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart* 1, 1923, s. 32 ff. Se om tiden för Ibn Chordadhbehs författareskap M. de Goeje i *Ibn Chordadhbeh a. ed.* s. XVIII ff. och J. Marquart: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, 1903, s. 18 f., 390.

² Se om vikingatågen mot Konstantinopel G. Laehr a. a., om tågen mot kalifatet främst B. Dorn: *Caspia*, *Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg* 7. sér. 23, 1877.

³ Masudi a. ed. 2 s. 11 f.

vintern levde ute bland de underkuvade slaverna, medan de tillbragte våren och sommaren i Kiev och på handelsresor¹.

De kommo som slavjägare. Ibn Rustah och Gurdesi omtala, att russerna överfölo slaverna med krig, förde dem med sig bort som slavar och sålde dem. I dessa notiser, som skildra förhållanden under början av 900-talet, möta vi alltså uppgifter om formliga slavjakter, som nordborna företogo i österled².

Nordborna voro inte endast slavhandlare, de framträdde i öster — mer än i väster — över huvud som köpmän. Det har med rätta sagts, att själve Kievs härskare var en storköpmän, som drev handel med de produkter, som han fått i skatt av sina underlydande³.

Om nordbornas verksamhet som köpmän i östra Europa finnas många uppgifter i den bysantiska och arabiska litteraturen. Ett av deras handelsstråk mynnade ut i Konstantinopel; där sålde de enligt en arabisk källa pälsverk och svärd. Av större intresse för vår undersökning är att nordbornas handelsresor regelbundet förde dem till chazarernas huvudstad vid nedre Volga och till staden Bulgar i volga-bulgarernas land vid trakten av Kamas inflöde i samma flod. På båda dessa platser gjorde sig det muhammedanska inflytandet starkt gällande: i Chazarien var visserligen chakan och adel vunna för judendomen, men där fanns också muhammedaner; volga-bulgarernas emir gick före 922 över till islam. På båda ställena utmynnade arabiska handelsvägar: den ena vägen kom från norra Persien över Kaspiska havet till chazarerna, den andra från Transoxanien över

¹ Ibn Rustah: Kitāb al-a'lāk an-nafīsa, Bibliotheca geographorum arabicorum 7, 1892, ed. M. J. de Goeje s. 145 ff.; Constantinus Porphyrogenitus: De administrando imperio 9, ed. I. Becher s. 74 ff., Corpus scriptorum historiae byzantinae, 1840.

² Ibn Rustah a. st.; Gurdesis notis återges av V. Barthold: Otčet o pojezdke v srednjuju Aziju, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg 8. sér. 1: 4, 1897, s. 124.

³ J. Kulischer: Russische Wirtschaftsgeschichte 1, 1925, s. 28 ff.; Laehr a. a., passim; M. Pokrowski: Geschichte Russlands, 1929, s. 21 ff.

Chovarezm, d. v. s. Chiva till Bulgar. På denna sista väggingo — berättar 900-talsförfattaren Masudi — karavanerna oavbrutet fram och åter; de skyddades av militäreskorter mot nomadfolk, som strövade kring på stepperna¹.

Det är lätt att fastställa vad araberna tillhandlade sig i Chazarien och Bulgar. Mukaddesi uppräknar torrt och sakligt alla varor, som kommo från Bulgar över Chiva. Det var sobel, gråverk, hermelin, mård, räv, bäver, brokig hare, getskinn, vax, pilar, björknäver, mössor, fisklim, fisktänder, bävergäll, bärnsten, kornigt läder, honung, hasselnötter, hökar (falkar?), svärd, pansar, lönn, slaviska slavar, småboskap, nötkreatur. Åtskilliga av dessa produkter höra till volga-bulgarernas egna. Det gäller säkert näver, mössor, lönn, nötter, boskap, getskinn och fisklim, sannolikt vax och honung. Övriga mer betydande handelsartiklar äro däremot inte lokala. De äro huvudsakligen av tre slag: pälsverk, slavar, vapen. Av dessa artiklar levererade enligt bl. a. Ibn Rustah och Ibn Haukal russerna de två förstnämnda i Chazarien och Bulgar. I sin novellistiska reseberättarstil skildrar Ibn Fadlan, som år 922 själv sammanträffat med russiska köpmän vid Volga, huru de vid ankomsten till en handelsort brukade anropa sin gud: »Jag har fört med mig så och så många sobelskinn och så och så många slavinnor. Ge mig en köpare, rik på dinarer och dirhemer». Hans uppgift att russerna buro frankiska svärd bör inte här förbigås².

¹ Arabiska källställen angående chazarernas land och folk äro samlade av B. Dorn: Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen 4, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg 6. sér. 6, 1844; C. M. Fraehn: Veteres memoriae chazarorum ex Ibn-Fozzano, Ibn-Haukale et Schems-ed-dino Damasceno, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg 8, 1822. De viktigaste notiserna om bulgarerna finnas i M. Fraehn: Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren aus Ibn Fozzan's Reiseberichten, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg 6 sér. 1, 1832.

² De flesta arabiska källställen, som behandla varorna vid den russisk-arabiska handeln ha sammanförts och översatts av G. Jacob a. a. De flesta

De viktigaste russiska exportartiklarna till den muhammedanska världen voro uppenbarligen slavar och pälsverk. Vi ha förut sett, hur dessa infördes till kalifatet över frankernas land.

Vitnesbörden om den frankiska transitohandeln äro emellertid flest och mest betydelsefulla under äldre karolingisk tid. Det arabiska inflyandet på den frankiska myntningen gör sig gällande med särskild styrka omkring 700-talets mitt; de säkraste vitnesbörden om slavtransporter genom det frankiska riket äro från tiden före 850; efter 900 omtalas ingen annan slavexport till kalifatet än av eunucker. Men dessa lyxslavar, på vilka visserligen frankiska köpmän enligt uppgift tjänade stora förmögenheter, ha naturligtvis inte kunnat spela samma roll för världshandeln som de manbara slaverna och slavinnorna.

Rakt motsatt är källäget till den direkta nordiskt-arabiska handelns historia. Först efter 800 kunna förbindelserna längs den östra vägen spåras i de litterära och arkeologiska källorna, de framträda däri med växande styrka hela århundradet igenom.

Under 900-talet avväger så den arabiska geografen Ibn Haukal mot varandra de två vägarnas betydelse för päls- och slavhandeln. Han säger, att de bäverhudar, som från Slaviens floder fördes till Spanien, utgjorde en ringa del av produktionen. Flertalet bäverhudar, nästan alla, kommo från russernas land, från Jadjudj och Madjudj samt såldes härifrån till Bulgar, Chiva och Chazarien. Vidare förklarar Ibn Haukal, att de slaviska slavar, som kommo via Spanien, brukade vara eunucker, de, som kommo den östra vägen, däremot manbara; över Chiva kommo flertalet slaviska och chazariska slavar¹.

arabiska källställen, vari slaver och russer nämnas, finnas sammanförda i rysk översättning av A. Harkavy: *Skazanija musulmanskich pisatelej o slavjanach i russkich*, 1870. Se bl. a. vidare C. M. Frähn: *Ibn-Fozlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*, 1823; Barthold: a. a.; J. Markwart: *Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Länder aus dem 10. Jahrhundert*, *Ungarische Jahrbücher*, 4, 1924.

¹ Jmfr. ovan s. 206. Se de ovan s. 213 n. 1—2 citerade arbetena.

Källorna ge alltså oförtydligt vid handen, att efter en tid den frankiska transitohandeln mellan det päls- och slavproducerande området i Nord- och Östeuropa överflyglats av en direkt nordisk-arabisk handel utmed östliga stråk.

Såsom herrar över det stora Svitjod behärskade nordborna ett område, som med avseende på sin produktion hade den allra största betydelse. Det frambragte i större myckenhet än något annat land i Europa slavar och pälsverk. Slavar var arbetskraft, pälsverk var det enda råmaterial till kläder, som den muhammedanska världen inte själv i någon större mån kunde frambringa. De två artiklarna voro föremål för massimport till kalifatet. Men nordborna voro också herrar över de bästa vägarna till österlandet, d. v. s. till den tidens ekonomiska och kulturella centra. De voro slutligen närmsta europeiska grannar till det land, där det orientaliska silvrets källa vällde fram.

Det är tämligen klart, att under dessa omständigheter silverströmmen skulle gjuta sig ut över östra och norra Europa. Den hade stora dimensioner. Ibn Rustah och Gurdesei uppge, att nordborna för sina varor vägrade mottaga betalning i annat än klingande silvermynt. Ibn Fadlan ger återigen en situationsbild: när en russisk köpman förtjänat 10.000 dirheme, brukade han skänka en halskedja till sin hustru; det fanns många russiska kvinnor, som ägde flera sådana halskedjor. Fyndmaterialet bestyrker riktigheten av dessa och andra uppgifter i den arabiska litteraturen. Skattfynden av kufiska mynt låta oss veta, att silverströmmen ungefär omkring år 825 redan trängt in i östra Europa och att den inte långt därefter, säkert före århundradets mitt, flödade fram i Norden. En granskning av skattfyndens sammansättning ställer utom allt tvivel, att silvret redan under 800-talets förra del nådde Europa både över Kaspiska havet och karavanvägen över Chiva. Av större intresse för oss är att fynden visa silverströmmens mäktighet. Deras utbredningsområde sträcker sig från Norge och Norrland i

norr till Schlesien och Ukraina i söder, från Slesvig-Holstein och Mecklenburg i väster till Ural i öster. Fyndens antal räknas i hundratal, ofta äro de av betydande omfattning. Det saknas inte uppgifter om verkliga Alladinskatter. Det största fynd, som man med säkerhet känner, är imponerande nog, det rymmer utom ett obestämt antal fragment över 11.000 dirhomer och väger alltså över 30 kg. Skatter om många hundra och några tusen mynt äro vanliga ¹.

De stora förändringarna i världshandeln betydde, att Norden kom in i dess centrum. Det är typiskt, att Ibn Chordadhbeh jämsides med de raddanitiska judarna nämner de nordiska ruserna som den internationella handelns främsta bärare; efter sin nyss citerade skildring av de förras färder på och omkring Medelhavet fortsätter han: ruserna komma från de avlägsnaste delarna av slavernas land, bege sig över det romerska havet till Konstantinopel och sälja där sina varor, pälsar av bäver och svart räv samt svärd. Eller också fara de upp för Don (?), slavernas flod, och bege sig till chazarernas huvudstad. Där stiga de om-

¹ De europeiska fynden av kufiska mynt förtecknas intill 1900 av Markov a. a. Denna har särskilt värde för Östeuropas del. Den kompletteras av ett flertal utmärkta översikter och fyndbeskrivningar av R. Vasmer: Spisok monetnych nachodok, zaregistrirrovannyh sekcij numizmatiki i gliptiki akademii istorii materialnoj kultury v 1920—1925 gg., Soobsčeniija, Gosudarstvennaja akademija istorii materialnoj kultury, 1, 1926; Spisok monetnych nachodok, Soobsčeniija, Gosudarstvennaja akademija istorii materialnoj kultury 2, 1929; Ob izdanii novoj topografii nachodok kufičeskich monet v vostočnoj Evrope, Izvestija akademii nauk SSSR, 1933; Klad kufičeskich monet, najdennyj v Novgorode v. 1920 g., Izvestija rossijskoj akademii istorii materialnoj kultury 4, 1925; Der kufische Münzfund von Friedrichshof in Estland, Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1925; Ein im Dorfe Staryi Dedin in Weissrussland gemachter Fund kufischer Münzen, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 40 : 2, 1929; Zavališinskij klad kufičeskich monet VIII—IX v., Izvestija gosudarstvennoj akademii istorii materialnoj kultury 7 : 2, 1920; Dva klada kufičeskich monet, Trudy numizmatičeskoj komissii 6, 1927; Die kufischen Münzen des Fundes von Luurila, Kirchspiel Hattula, Finska fornminnesföreningens tidskrift 36, 1927. Beskrivningar av ett flertal svenska fynd finnas i två anteckningsböcker av C. J. Tornberg, förvarade i Lunds Universitetsbibliotek. Notiser från andra länder möta främst i tidskriftslitteraturen.

bord på båtar och fara över Djordjans hav till olika punkter på dess kust. Någon gång föra de sina varor på kameler från Djordjan till Bagdad, där slaviska eunucker tjänstgöra som tolkar till dem ¹.

Det läge, vari Norden handelspolitiskt befann sig, är enastående i dess historia. Förhållandena under denna tid voro direkt motsatta de eljest normala. Annars har Östersjöområdet alltid importerat ädelmetall från västerlandet och dit exporterat brorslotten av sina produkter. Men under det orientaliska silvrets ålder gingo dess viktigaste produkter åt öster och silverströmmen kom från detta håll.

Av vilken art voro då på denna tid handelsförbindelserna mellan Norden och Västeuropa?

Det arkeologiska fyndmaterialet från Sverige visar, att åtskilliga varor, bl. a. svärd, glas, keramik, infördes från frankerriket. Fynd i Östeuropa låta oss se, att frankiska svärd nådde även dit. Uppgifterna i den arabiska litteraturen om russisk svärdexport till Bysans och om arabisk svärdimport från Bulgar torde säkerställa, att nordborna i Östeuropa vid sidan av den viktiga handeln med slavar och pälsverk även drevo transitohandel med frankiska svärd ².

Svårare är att fastställa vad nordborna gävo västern i utbyte. Det var väl alltjämt pälsverk, men knappast i samma utsträckning som under äldre karolingisk tid. Huvudfrågan är här: gjorde den från öster kommande silverströmmen halt vid Nordens — och Mellaneuropas — gränser åt väster? Eller överskred den dessa och ingick sålunda silver i det, som från Norden kom till Västeuropa?

Vi ha ovan sagt, att det västerländska skattfyndmaterialet till följd av det härskande penningssystemet inte nämnvärt kan reagera för en aldrig så betydande import av utländska mynt. Så är fallet även här. Det finnes bland de inte särskilt talrika västeuropeiska skattfynden från seklet efter år 850 sådana, som otvivelaktigt rymma dirhomer, komna över Norden. Många äro inte dessa mynt, men dock

¹ Ibn Chordadhbeh a. ed. s. 115 f.

² Se till ovanstående främst Arbman a. a.

många gånger fler än de västerländska denarer, som påträffats i Nordens rikt flödande fynd från samma tid¹.

Att någon litterär källa skulle kunna lämna avgörande bevis för eller mot existensen av en kraftig dirhemström till Västeuropa över dess östra gräns är inte att vänta; det vore märkligt nog, om det funnes någon notis av intresse i sammanhanget. Så är dock fallet: när en jude från Spanien mot slutet av Otto I:s regering vistades i Mainz, visade man honom några dirhemer, som han bestämde. De voro av just den typ och från just den tid, som äro talrikast företrädda i Skandinavien fynd. Det kan inte vara någon tvekan om att de kommit till Mainz via Östeuropa, kanske också via Norden².

Verkliga skäl för att jakande eller nekande besvara frågan om silverströmmen från norra och mellersta Europa gått vidare i västlig riktning kunna endast hämtas ur en ingående, komparativ undersökning av Öst- och Nordeuropas skattfynd. En sådan granskning visar följande. Under 800-talet äro de från ett och samma tidsavsnitt härrörande öst- och nordeuropeiska skatterna ytterst likartade; man kan i fyndmaterialet från detta århundrade iaktta, hur mynt, som dominera de äldre fynden, försvunnit i de yngre. Ett stycke in i 900-talet ändrar sig detta: det uppstår två väsensolika typer av skatter. Den ena typen möter i Norden, den andra i Östeuropa. Den förra typen utmärkes därav, att skatten domineras av äldre mynt — t. ex. en skatt med slutmynt från 950-talet av dirhemer från 900-talets två första decennier; den östeuropeiska typens skatter innehålla väsentligt färre mynt från äldre tider men många från de närmast före slutmyntets präglingsår liggande årtiondena. Kort efter 900-talets mitt sker återigen en differentiering, nu inom det östeuropeiska området. Medan de i Volgabulgarien gjorda

¹ Se ovan s. 185 ff., ssk. den s. 186 n. 1 och s. 188 n. 1 citerade litteraturen.

² G. Jacob: Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstehöfe aus dem 9. und 10. Jahrhundert, Quellen zur deutschen Volkskunde 1, 1927 s. 31.

fynden med slutmynt från tiden efter 970 alljämt till stor del bestå av dirhemer från de närmast tidigare årtiondena, bli skatterna i östslavernas land av en annan struktur; talrikast i dem äro inte numer dirhemerna från tiden närmast före slutmyntets präglingsår utan från 950- och 960-talen. Efter denna tid ha vi alltså tre typer av fynd: den nordiska typen, utmärkt av flest dirhemer från 990-talets början, den östslaviska typen, utmärkt av flest dirhemer från seklets mitt och den volgabulgariska typen, utmärkt av flest dirhemer från de närmast före slutmyntets präglingsår liggande årtiondena.

Det är inte svårt att avgöra orsaken till differentieringen mellan de östslaviska och volga-bulgariska skatterna. Den inträffar just vid en tidpunkt, då enligt vad det nordiska materialet visar importen av dirhemer från det östslaviska området till Norden upphörde. Förut hade mynt strömmat från det förra området vidare mot nordväst, och så länge det var fallet hade i Östslavien de äldre mynten blivit allt färre och färre i förhållande till de från öster, bl. a. från Volgabulgarien nyanlända mynten. Men sedan exporten från Östslavien till Norden upphört, blevo de äldre mynten, 950- och 960-talens dirhemer, kvar i Östslavien; den dirhemström från volga-bulgarernas land, som bragte mest nypräglade dirhemer men även — fastän i ständigt minskad utsträckning — äldre dirhemer från 900-talets mitt, var inte tillräckligt stark eller långvarig för att upphäva de äldre myntens övervikt. Så måste det vid denna tid uppstå en betydande differens mellan de östslaviska och de volga-bulgariska skattfynden.

Det är nu även lätt att finna en förklaring till den redan under ett tidigare skede av 900-talet framträdande olikheten mellan Östeuropas och Nordens fynd. Så länge dirhemerna exporterades från Östeuropa till Norden, blevo i det förra området de äldre mynten sällsyntare och sällsyntare i förhållande till de nya dirhemer, som tillfördes österifrån. I Norden däremot kvarblevo de gamla mynten från 900-talets början, dessa exporterades inte vidare. Strömmen från öster

förde alltjämt dirhemer till Norden, mest yngre men även äldre. Den var dock inte tillräckligt stark eller tillräckligt långvarig för att beröva mynten från 900-talets början deras majoritetsställning i fynden. På grundval av ett visserligen bristfälligt material kan man räkna ut att under förutsättning av oförminskad import från öster och ingen export från Norden, borde dirhemerna från 900-talets två första decennier under 930-talet utgöra 86 % och under 960-talet 56 %. I det stora skattfyndmaterialet från Gottland kunna vi se, att i verkligheten de nämnda mynten under 930-talet utgjorde 84 % och att de fram till 960-talet sjunkit till 54 % av myntstocken¹.

Så visar det sig, att de äldre myntens kvarblivande i skatterna samt uppkomsten av olika typer i materialet äro företeelser av synnerligen stor betydelse; de områden, där de äldre mynten kvarbli i fynden, Norden fram till 970-talet, därefter Östslavien, bildade i tur och ordning den orientaliska silverströmmens slutpunkt.

Men varför kunna i 800-talets skatter inga sådana differenser iakttagas mellan fyndområdets olika delar som i 900-talets? Varför markerar under 800-talet ingenstädes de äldre myntens kvarblivande i fynden någon gränslinje för den orientaliska silverströmmen? Den enklaste förklaringen härtill måste vara att det under 800-talet inte fanns någon sådan gränslinje utan att dirhemerna då gingo fram över hela fyndområdet utan att någonstades därinom — och inte heller vid dess västgräns — stöta på någon oöverstiglig barriär; sålunda skulle silverströmmen verkligen under 800-talet och därjämte 900-talets början ha trängt in i Västeuropa.

Avgörande bevis härpå gå givetvis inte att prestera, men starka skäl tala för att Skandinavien under skedet närmast

¹ Vasmer har i flera av de ovan s. 216 n. 1 nämnda arbeten sett några av de här redovisade företeelserna i materialet. Han har emellertid — främst på grund av otillfredsställande statistisk behandling av materialet — inte kunnat klargöra företeelsernas innebörd. Hans försök att tolka dem måste anses helt förfelade.

efter den nordiska expansionen över östra Europa i ännu ett avseende intog en i dess historia enastående ställning i förhållande till Västeuropa; det tycks, som om en ström av ädelmetall från öster västerut gick fram över dess område.

Vare sig Norden exporterat silver till Västeuropa eller ej, böra säkert de förändringar i förbindelserna mellan de två områdena, som under 800-talet kunna iakttagas, ses i samband med det nya världsläget.

Västeuropa blev efter 830, särskilt efter 850 mindre initiativrikt i Norden: missionen tog slut, myntströmmen från väster upphörde, frankerkungarna inblandade sig inte mer i Danmarks inre angelägenheter. Allt detta är naturligt, om man betänker, hur annorlunda förhållandena voro efter den direkta nordisk-arabiska handels begynnelse emot läget vid den tid, då Östersjöområdets slavar och pälsverk transiterades till kalifatet över frankernas land.

Men till gengäld blevo de nordiska initiativen i väster så mycket talrikare och kraftigare. Samtidigt med att sara-cenerna voro Medelhavets herrar, blevo de nordiska vikingatågen efter 830-talet till stora erövringståg och nådde efter 850 sin kulmen. Den stora vikingaflottan erövrade London och belägrade Paris. Kungar och kejsare gjorde till vikingarna betydande landavträdelser och utbetalningar. Nordbor grundade kungariket och furstendömen i Tyskland, Frankrike, England, Skottland och Irland. De befolkade stora områden där och koloniserade Islands, senare också Grönlands vidder.

Företag av denna omfattning ha varken förr eller senare utgått från Norden. Inte endast ekonomiskt, även politiskt är detta skede utan motstycke i den nordiska historien. Att här isolera politik och ekonomi från varandra kan inte vara riktigt. De höra samman: de nordiska vikingarna, som i väster förskräckte världen, kommo från ett land, där orientens silver var allmänt.

Så är bakgrunden för vikingatågen i västerled, som utmynnade i stora företag och erövringar, inte ett fattigt, av överbefolkning till bristningsgränsen pressat Norden. Den

ligger längre åt öster, i det land, som Rurik och hans män enligt sagan vunnit. De nordiska conquistadorerna exploaterade där våldsamt och hänsynslöst den slaviska befolkningen och drevo med de så vunna varorna en storhandel med de ledande kulturfolken. Och där förde de nordiska fartygen över Östeuropas floder från Chazar och Bulgar men ytterst från denna tids viktigaste produktionscentra av silver ädelmetallen upp mot Östersjön och Norden. De bildade — om vi få avsluta denna uppsats med ännu en vågad liknelse mellan vikingatiden och nästa stora skede av stora upptäckter, ökad silvertillgång och växande handel — i miniatyr ett motstycke till Spaniens amerikanska silverflottor under 1500- och 1600-talen.

Sture Bolin.
